

ISTORIE

ASPECTE ALE IDENTITĂȚII ILUMINISMULUI ROMÂNESC ÎN BANAT. CAZUL NICOLAE STOICA DE HAȚEG.

Secolul Luminilor, cu variantele naționale pe care le propune – *Enlightenment*, *Lumières*, *Aufklärung*, pentru a le menționa pe cele mai importante, păstrează o remarcabilă unitate în jurul câtorva concepte și atitudini fundamentale: *rațiune, progres, fericire, experiență, natură, libertate*, repudierea gândirii dogmatice, a prejudecăților și a formelor sociale învechite¹. În ciuda diversităților², un spirit al Luminilor, o atitudine³, traduse în ideile generale de emancipare morală, intelectuală socială, politică sau națională, conferă veacului o unitate doctrinară și atitudinală, solidarizând spiritele pe platforme intelectuale identice sau apropiate.

Conceptul fundamental al epocii, al spiritului care *plutește* și se întinde, cucerind spații și conștiințe, monarhii și colectivități, provincii și țări, îl constituie *lumina*, cu opera pe care aceasta o inspiră: *luminarea*⁴. Pentru prima dată, o epocă își alegea numele⁵. Începea secolul Luminilor; începea *Aufklärung*-ul. *Lumina proprie luminilor*, cum o definea J. Roger și R. Motier, echivalentă cu o luptă între vechi și nou, laic și religios, rațional și irațional, libertate-despotism, se realizează pe orizontală, din loc în loc și din aproape în aproape⁶, cucerind oameni, locuri și țări sau, aidoma frontierei mișcătoare, noi spații dinspre Apus spre Răsărit, în paralel cu expansiunea Europei secolului XVIII pe aceeași direcție⁷.

Banatul epocii Luminilor învederează o complexă realitate istorică, în care mișcarea Luminilor se articulează pe o realitate socio-economică, politică sau administrativă încă tradițională în ansamblul ei. Funcționalitatea Luminilor operează la niveluri diferite, cu rezultate diverse, uneori contradictorii, alteori spectaculoase sau, dimpotrivă, chiar nule⁸.

În acest mediu de continue prefaceri și frământări în toate domeniile și-a trăit viața și și-a desfășurat activitatea istoricul iluminist bănățean Nicolae Stoica de Hațeg.⁹ Adept al iluminismului de tip german, al *Aufklärung*-ului, cu închinări mai mult spre rezolvarea problemelor culturale decât a celor de ordin social, istoricul bănățean Nicolae Stoica de Hațeg credea cu tărie în binefacerile culturii, în rosturile ei de temelie pentru ridicarea neamului său obidit, rămas în urma altora din cauza unor vicisitudini aparte¹⁰.

Prin întreaga lui activitate, rămâne un adevărat *om de litere*, capabil să-și poarte pașii pe terenuri diferite¹¹. Nicolae Stoica de Hațeg a căutat să trezească în cei al căror îndrumător firesc era – românii din regiunea graniței bănățene – interesul pentru cultură, dragostea pentru școală și gustul pentru cultură. Spre această se îndreaptă numeroase îndemnuri ale sale, ca și aproape întreaga-i operă. Pe lângă *omul de litere* Stoica de Hațeg a fost și un *slujbaş al bisericii – protopop de Mehădia* -. Apelând la formula lui Dominique Julia din volumul coordonat de Michel Vovelle, *Omul luminilor, parohul cel bun este părintele enoriașilor pe care îi poartă spre fericire, aducându-i prin predicare și sfaturi la morala sublimă a Evangheliei, curățată de toată zgura superstițiilor cu care a împovărat-o istoria Bisericii*¹².

¹ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, „Facla”, 1986, p. 209.

² Paul Hazard, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*, București, 1981, p. 36.

³ Nicolae Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 105.

⁴ Nicolae Bocșan, *op.cit.*, p. 203.

⁵ Paul Hazard, *op.cit.*, p. 37.

⁶ *Ibidem*, p. 39.

⁷ Nicolae Bocșan, *op.cit.*, p. 209.

⁸ *Ibidem*, p. 8.

⁹ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*. Ediție înlocuită de Damaschin Mioc, Timișoara, „Facla”, 1981, p. 6.

¹⁰ Idem, *Scrieri*. Ediție întocmită de Damaschin Mioc și Costin Feneșan, Timișoara, „Facla”, 1984, p. 10.

¹¹ Volum coordonat de Michel Vovelle, *Omul luminilor*. Traducere din limba franceză de Ingrid Ilinca. Postafață de Radu Toma, Iași, „Polirom”, 2000, cap. IV, p. 157-183.

¹² *Ibidem*, cap. VIII, p. 259-287.

Școala germană, la care și-a făcut parțial educația, creație a despotismului luminat habsburgic, i-a inspirat istoricului iluminist bănățean unele din ideile și țelurile sale. Principalele elemente din gândirea iluministă – umanitarismul, toleranța religioasă, instrucțiunea pentru popor – se găsesc răspândite în toate scrierile sale. Lecturile l-au înrâurit mai ales în privința marilor probleme ce-i frământau atunci pe protagoniștii Școlii Ardelene: originea latină a poporului român, continuitatea sa la nordul Dunării, problema limbii române și a națiunii române¹³. La fel ca și reprezentanții Școlii Ardelene, și pe istoricul iluminist bănățean Nicolae Stoica de Hațeg îl preocupa atât *luminarea* poporului prin învățatură, școală, cât și problema limbii și a națiunii române.

Luminarea, concept teoretic de vastă cuprindere investit și cu o notabilă încărcătură pragmatică, guvernează o mișcare culturală de mare amploare, care formează, în esență, conținutul epocii Luminilor în Banat. Beneficiind de o solidă fundamentare teoretică, în care se regăsesc principalele idei ale concepției europene, de un program cultural propriu, lansat de mișcarea națională la debuturile ei, *luminarea*, ca mișcare culturală, a evoluat progresiv și diferențiat de la o etapă la alta, în funcție de prioritățile programului cultural și de progresele conștiinței naționale, de la simpla alfabetizare – școlarizare, la culturalizarea poporului prin vulgarizare, până la atributele unei culturi moderne, ilustrată de opera generației deceniului trei-patru¹⁴.

Prin luminarea poporului prin învățatură se urmărea, de fapt, ridicarea nivelului cultural național. Cuvântul *lumină* la istoricul bănățean are mai multe accepțiuni. *Lumina*, cu sensul de exersare a rațiunii, constituie cea mai abstractă formă de exprimare a unei noțiuni. Conceptul de *lumină* reflectă și nivelul colectivităților (popor, națiune), translație echivalentă cu *sociabilizarea* acestora. Luminarea încorporează și o concepție democratică despre cultură. Primează ideea popularizării, vulgarizării și difuzării culturii în vederea formării cetățeanului luminat și a organizării nivelului de cultură al societății. În pragmatismul său, idealul cultural al Luminilor presupune o campanie pentru instrucție și educație și una similară pentru instituționalizarea noii culturi, un veritabil *panpedagogism* o operă de școlarizare¹⁵.

În demersul pentru instituționalizare națională, *școala* a concentrat efortul generațiilor inspirate de idealul luminării și de panpedagogismul secolului, de concepția despre educație națională și ridicare națională prin școală, educație, cultură. Lupta pentru școala națională este un reflex al tendințelor de ridicare calitativă a națiunii, inaugurată de iluminism în tot spațiul românesc. Problema școlii, ca obiectiv programatic al mișcării naționale a evoluat de la concepția iosefinistă la cea a școlii naționale. Programul național în materie de școală se cristalizează treptat, cu începere din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea. Cristalizarea programului școlar de-a lungul epocii delimitează și categoriile interesate în susținerea lui. Inițiativa o au protopopii, preoții și învățători, urmași la scurt timp de profesori, directori școlari și funcționari¹⁶.

Educația, concepută mai degrabă ca școlarizare, are drept obiective finale formarea cetățeanului util și supus Imperiului, productiv și capabil să se integreze organismului social-politic, unitar și centralizat, preconizat de absolutismul luminat. Relevând rolul școlii și al educației, Nicolae Stoica de Hațeg face distincție între *instrucție* și *educație*. Aidoma luminării, *școala* constituie laitmotivul ideii de progres, soluția supremă preconizată de generația *Aufklärer*-ilor. Școala și educația națională, prezente în gândirea pedagogică românească, reflectă avansul înregistrat de procesul formării națiunii moderne¹⁷.

Cu privire la dezvoltarea învățământului la românii săi, Nicolae Stoica de Hațeg își arată nemulțumirea, deoarece – spune el – *mulți fac biserici la care nu se duc, ridică cruci la care nu se închină zugrăvesc morminte, toate cu mare cheltuială de bani, iar pentru cultura urmașilor, fii și nepoți, care să urmeze școli mai înalte nu se învrednicesc*. Nicolae Stoica de Hațeg atrage atenția gloatelor sale asupra faptului că: *romanii, strămoșii noștri, după multe vărsări de sânge, cu cetăți, turnuri întăriri, învățături, scoale au pus [...], iar noi ar trebui [...] să ne îndemnăm, școale, învățători să ajutăm, mai vârtos cei avuți să dea la învățatură*¹⁸.

¹³ Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri [...]*, p. 4.

¹⁴ Nicolae Bocșan, *op.cit.*, p. 222.

¹⁵ *Ibidem*, p. 212.

¹⁶ *Ibidem*, p. 255.

¹⁷ *Ibidem*, p. 236-238.

¹⁸ Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri [...]*, p. 8.

Lupta pentru apărarea limbii române a fost, fără îndoială, complexă. Aspectul principal al acestei lupte a constat în ceea ce lingviștii numesc *cultivarea limbii*. Ideea *cultivării limbii* a proliferat, în epoca luministă, în toate provinciile românești¹⁹, dar, în cadrul luminismului românesc, necesitatea *cultivării limbii* au afirmat-o, au teoretizat-o mai întâi bănățenii. Întâietatea și-o revendică Paul Iorgovici, dar interesul pentru *cultivarea limbii* apare și la istoricul iluminist bănățean Nicolae Stoica de Hațeg. Preocupările de limbă la Nicolae Stoica de Hațeg se constituie ca un domeniu autonom al cunoașterii, iar *cultivarea limbii* apare ca o expresie a progresului cultural. *Limba* este definită, din unghiul evoluției națiunii, într-o asociație a istoriei limbii și a istoriei naționale caracteristică devenirii științelor umane de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Preocupările pentru *limbă*, indiferent din unghiul din care sunt privite, pornesc de la modelul latinei, în lexic, ortografie sau gramatică, postulând un comparatism *avant la lettre*, legitimat însă de un complex de factori de ordin științific, istoric, politic sau național. opțiunea pentru modelul limbii latine la românii bănățeni presupune și motivații de ordin ideologic, izvorâte din nevoia demonstrării originii romane, ca factor de individualizare și ridicare calitativă a națiunii. Totodată, se demonstrează romanitatea poporului român prin intermediul gramaticii, dicționarului sau ortografiei limbii române²⁰.

Deși mărturisește fidelitatea față de noua stăpânire austriacă, pe care Nicolae Stoica de Hațeg a slujit-o, scrierile sale istorice afirmă o ideologie, dacă nu opusă, cel puțin diferită de cea oficială. Nicolae Stoica de Hațeg pledează pentru o solidaritate ortodoxă în Imperiu și, în cadrul acestuia, pentru una românească, revenirea la tradiția bisericii ancestrale, și la reforma Catolică, idee prezentă și la Samuil Micu și Petru Maior, unitatea civilizației și istoriei românești din cele mai vechi timpuri, întemeiată pe motivul Daciei, până în contemporaneitate, teza unității etnice, lingvistice și istorice românești fiind contrapusă modelului oficial. Concepția despre origini suprapune o teorie *sui-generis* asupra naționalului, ridicând demnitatea și noblețea, și, în ultimă instanță, calitatea națională în concertul națiunilor moderne²¹.

Începând cu a doua etapă a Luminilor, în care se încadrează și Nicolae Stoica de Hațeg, *națiunea/poporul* trebuia ridicat prin cultură și învățatură, prin învățarea istoriei sale, pentru ca astfel să-și dobândească și să-și justifice dreptul la existență în Europa Națiunilor și a Luminilor.

Între sarcinile lui Nicolae Stoica de Hațeg în calitate de director al școlilor naționale românești din regiunea graniței bănățene și de protopop de Mehadia, se afla și cea de difuzor al instrucțiunilor care veneau de la organele superioare și se adresau *poporului/neamului*. Într-o primă accepție, cuvântul *neam*, desemnează o solidaritate general umană, un sistem de relații interumane, izvorâte din necesitatea asigurării securității și conservării individului pentru promovarea intereselor fericirii umane, idee specifică Luminilor de pretutindeni²². Nicolae Stoica de Hațeg definește grupul social *noroade* sau *gloate*, reprezentând comunitatea de preoți, învățători și de enoriași. Prin circularele care veneau de la organele superioare și pe care Stoica de Hațeg le trimitea mai departe, încerca să *lumineze poporul/gloatele* prin limbajul din cărți cu știri unice din istorie și date importante despre dezvoltarea culturii bănățene. Termenul de *neam* desemnează comunitatea *unde multe neamuri s-au tăgăduit, trăind într-o țară și sub dreptăți de un feliul*, cu alte cuvinte comunitatea locuitorilor dintr-un stat²³. Originea cuvântului ar putea desemna actul cuceririi, în urma căruia au fost supuse diferite popoare, fiind cuprinse în final, într-o alcătuire politică. Este o manieră specifică doctrinei oficiale austriece, de a explica hibridă alcătuire etnică a monarhiei, de a cultiva, prin sistemul propagandei, ideea de patrie²⁴.

Prin lucrările sale de istorie, Nicolae Stoica de Hațeg întrunește, într-o bună măsură, datorită sensibilității dovedite față de problemele majore ale societății românești statutul de *omul luminilor*, ca să apelăm la formula lui Michel Vovelle. În universul unei culturi care se mișcă, prin ideile ei fundamentale, între tradiția ortodoxă și valorile europene ale civilizației latine, lucrările lui Stoica de

¹⁹ Adrian Marino, *Iluminiștii români și problema „cultivării” limbii*(II), în *Limba Română*, a. XIII (1964), nr.6, p. 584.

²⁰ Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 350.

²¹ *Ibidem*, p. 118.

²² Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat (1840-1860)*, în *Revue de Transylvanie*, I, 1991, p. 81.

²³ Idem, *Contribuții la istoria iluminismului [...]*, p. 318.

²⁴ Ladislau Gyemánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790-1848*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 325.

Hațeg au contribuit la elaborarea conceptului cultural de naționalitate a Luminilor, care a precedat definirea politică a naturii. Iluminismul a conferit ideii naționale caracterul de idee forță, o funcție militantă, configurând o conștiință și o imagine sine a națiunii.

LARISA MATEI
Universitatea „1 Decembrie 1918”
Alba Iulia.

**ASPECTS OF THE IDENTITY OF ROMANIAN ENLIGHTENMENT IN THE BANATE.
THE CASE OF NICOLAE STOICA DE HAȚEG**

SUMMARY

The enlightenment generation from Banat manifested in the field of Iosefinism stood abuts through learning, printing and scholastic literature but also through the church and its institutions. in this context of continuous transformations and unrest in all the fields, the historians from Banat, a representative of the enlightenment, Nicolae Stoica de Hațeg, carried on his activity.

The article does not trace the entire historic activity of the enlightenment representative from Banat, but the evolution of the politic vocabulary from his historic works. The nation's evolution towards a superior level of existence is indestructibly bound to the idea of the enlightenment of „improving” the people through school. These are supported and oriented by a strong patriotic feeling of national unity and solidarity.